

The logo for the Foundation for Corporate Education (FCE) is displayed in white on a blue rectangular background. It consists of the letters 'FCE' in a stylized, sans-serif font.

FOUNDATION FOR
CORPORATE
EDUCATION

Kunst als Taal

Om innovatie-initiatieven
verder te brengen

Annebel Hofhuis & Suzanne Verdonschot
maart 2024

Barthel Brussee, De liefhebber (remake), 2020

In een klein groepje staan we bij een kunstwerk dat speciaal voor deze bijeenkomst is opgehangen. Wij drieën hebben dit werk uitgekozen om bij stil te staan. We kijken door het kijkraampje dat we gekregen hebben en bespreken wat we zien. “Bloemen”, merkt iemand op. “Bloesem, mooi roze” zegt een ander. “En dat gat daar in het midden dan?” vraagt de derde. We kijken samen naar het zwarte rondje op het kunstwerk en bespreken wat dat met ons doet. De één wordt er somber van, een ander juist nieuwsgierig. We bespreken de gedachtes die ieder van ons heeft en proberen dat even later te vertellen naar het vraagstuk uit ons werk dat we meegenomen hebben naar deze bijeenkomst.

Dit is één van de momenten tijdens de proloogbijeenkomst die we organiseren als voorproefje van het vierde FCE-festival. We experimenteren tijdens deze ontmoeting met een groep studenten en vakgenoten – werkzaam bij onder andere scholen, een supermarktorganisatie en een adviesbureau – met het inzetten van kunst als manier om op andere gedachtes te komen en innovatie-initiatieven te versterken. De bijeenkomst pakt positief uit, alle aanwezigen zijn enthousiast en raken nieuwsgierig naar

de manier waarop kunst kan bijdragen aan het leren in organisaties. Er spelen op het moment veel vraagstukken die niet met de vertrouwde aanpakken van logisch rationeel denken op te lossen zijn. We merken dat de kunstwerken uitnodigen om te vertragen, dat ze ons denken op een andere manier aanzetten en helpen om iets ‘boven woorden te brengen’ (Koenen, 2012). Het thema van het komende FCE-festival is “Kunst als taal om innovatie-initiatieven verder te brengen”. Hiermee borduren we voort op her onderzoek van Annebel die kunst inzette als onderdeel van een leerinterventie voor een docententeam. Ook sluit het aan bij het onderzoek van Suzanne waarin zij op zoek is naar manieren om innovatie in de dagelijkse praktijk op een praktische manier te stimuleren en hiermee impact te realiseren.

In dit paper beschrijven Annebel en Suzanne hoe hun samenwerking tot stand gekomen is. Ze doen dat door elk hun persoonlijke verhaal te delen. Daarna komt aan bod hoe het experiment tijdens de proloog werkte en wat het in beweging zette. We sluiten af met een inkijkje in de experimenten die we de komende tijd, in aanloop naar het FCE-festival op 8 november 2024, ondernemen om meer te leren over de werking van kunst als taal.

1. Nieuwsgierig naar welke rol kunst kan spelen bij het verder brengen van leren in organisaties

Voor het vierde FCE-festival hebben Annebel Hofhuis en Suzanne Verdonschot hun interesse gecombineerd. In de kaders die volgen, vertellen ze elk hun verhaal.

Annebel

Kunst inzetten als taal

Op jonge leeftijd leerde ik dat kunst ook een taal is om te leren begrijpen, lezen en spreken. Mijn vader pakte mij op zijn arm en sprak tegen me via de kunstwerken aan de muur. En naarmate ik ouder werd, snapte ik steeds beter dat hij wel iets begreep van de kunstwerken, maar niet van mij. Dus hoe werkt dat dan? Hoe werkt de taal van de kunst? Mijn leraar tekenen op het voortgezet liet mij echt goed kijken; hij scheurde uit een A5-papiertje een kader en zei er goed door te kijken, met de oogharen bijna dicht. Van hem leerde ik te analyseren hoe manier *licht*, *compositie*, *ruimte*, *vorm en kleur* kan werken. Daarna door naar de kunstacademie in Arnhem, waar ik leerde naast de vormgeving ook de voorstelling grondig te onderzoeken. Met als kroon de eindexamenexpositie, waar ik door schilderijen, een installatie, fotografie met tekst *betekenis* wist te geven. Ik had geleerd KUNST als taal in te zetten, en ... ik werd begrepen.

Op school neem ik leerlingen en collega's hierin mee

Deze persoonlijke leergang is van belang geweest om daarna als kunstvakdocent leerlingen in het VO Kunst als taal te leren gebruiken. Super trots ben ik wanneer het hen lukt om zichzelf te laten zien, identificeren en 'echt' naar elkaar te luisteren, voor elkaar openstaan en reflecteren wanneer ze over hun creatieve proces en eindwerk praten. Ook heb ik gemerkt hoe sterk een community-kunstproject kan werken om een groep te verbinden. Deze kennis en vaardigheden zet ik op mijn school ook in als onderwijs-innovator, waar ik met eenzelfde drive vanuit verbinding en openheid collega's wil laten samenwerken aan onderwijsinnovaties. Zo bedacht ik samen met fotografe Mieke het fotoproject @wiezijnwij, waar in collega's elkaar portretteerden en foto's instuurden van henzelf.

Doorgonden van de werkzame bestanddelen

Ik merkte dat ik iets te pakken had. Ik wilde kunst niet alleen *inzetten* als 'blik-opener', maar ook meer *begrijpen* over die werking. Deze wens stond daarom centraal tijdens het tweejarige traject van de Master Leren en Innoveren dat ik doorliep in Wageningen. Ik sloot deze opleiding in 2023 af met een thesis met de titel: 'Kunst als boundary object ter bevordering van samenwerking in nieuwe ontwikkelteams op Montessori College Arnhem'. In het instrument dat ik voor het onderzoek ontwikkelde – een kijkraam met vragen erop – is het A5-papiertje dat mijn tekenleraar mij ooit aanbood duidelijk te herkennen. Je kijkt samen door het kijkraam naar kunstwerken en de vragen zorgen ervoor dat je bespreekt wat ertoe doet. Tijdens dit onderzoek heb ik Suzanne leren kennen en heeft ze mij bevraagd op mijn onderzoeksmethode, de interventies en de instrumenten. Zo leerde ik onderzoekstaal te verbinden aan de werking van Kunst. Onderzoek doen betekent voor mij begrijpelijke taal geven aan wat er 'in de echte praktijk' speelt. Het kunstwerk blijkt uit te nodigen om tot nieuwe perspectieven te komen. Kunst heeft het vermogen je hart en je hoofd te openen. Over deze werking wil ik nog meer leren de komende periode in de aanloop naar het volgende FCE-festival.

Suzanne

Onderzoeken van iets dat ongrijpbaar lijkt

Ik zit aan tafel in Wageningen als wetenschappelijk lid van de groep die door Annebel uitgenodigd is om haar onderzoeksvoorstel te beoordelen. Naast Annebel is hierbij ook haar opdrachtgever vanuit het Montessori College aanwezig, en de leercoach vanuit de master Leren en Innoveren. Annebel wil graag gericht gebruikmaken van kunst als manier om de samenwerking in haar team een stap verder te brengen. In haar onderzoeksplan doet ze uit de doeken hoe dat eruit kan zien en hoe ze de werking ervan wil gaan onderzoeken. En hoewel het een bespreking is met een officieel karakter bedoeld ter beoordeling van het plan, is het enthousiasme over dit onderwerp bij ons alle vier merkbaar. We zoeken samen naar de goede woorden voor hetgeen Annebel wil gaan onderzoeken en naar de methode die kan helpen hier grip op te krijgen zonder dat je de essentie verliest. Het onderzoek zou inzichtelijk moeten maken hoe het inzetten van speciaal ontwikkelde 'kijkkadertjes' in het museum het team van docenten verder kan helpen bij hun opdracht. En tegelijkertijd zou het onderzoek het ongrijpbare van kunst op een bepaalde manier recht moeten doen. Daarop zaten we samen te puzzelen. Dit is mijn eerste kennismaking met Annebel.

De kijkkadertjes leiden tot een open blik

Wat mij fascineert zijn de kijkkadertjes die Annebel heeft ontwikkeld en die tijdens het gesprek op tafel liggen. Ze zien er mooi uit en nodigen uit om op te pakken. Zodra je het raampje beethoudt, ga je erdoorheen kijken. En dan zie je de wereld anders. Fascinerend. Dit is de praktische tool die zij gemaakt heeft op basis van theorie en praktijkervaring. Ze gaat ermee werken in haar eigen team, in het museum tegenover hun school. In het onderzoeksvoorstel staan de methodes beschreven die ze gaat toepassen om deze ervaringen systematisch vast te leggen. In haar thesis enkele maanden later doet ze uit de doeken hoe ze dat aanpakte en hoe het werkte. Het maakt mij nieuwsgierig. Annebel ontdekte tijdens het onderzoek (Hofhuis, 2023) dat kunstwerken kunnen bijdragen aan de nieuwsgierigheid die collega's naar elkaar ervaren. En dat er vanuit een 'open blik' verbintenis tussen mensen kan ontstaan.

Verder brengen van innovatie-initiatieven

En die open blik triggert mij. Ik doe al zo'n twintig jaar onderzoek naar hoe vernieuwing in de dagelijkse praktijk tot stand komt. Ik kijk bij zorgorganisaties, gemeentes, in fabrieken en supermarkten hoe mensen samen innovatie tot stand brengen. We zien dat op de plekken waar het lukt om tot doorbraken te komen, mensen *anders zijn gaan kijken* naar de dagelijkse werkelijkheid. Het lukt ze bijvoorbeeld om een vraagstuk om te keren: van 'weg met de werkeloosheid' naar 'iedereen aan het werk!'. Of om nieuwe verbindingen te leggen: een groenteboer in de supermarkt gaat samenwerken met de dame van het brood omdat die juist *minder* betrokken is bij de groentes dan hij. Op die manier weten ze samen het derving probleem aan te pakken. Ik vraag mij af of de open blik die dankzij de kijkkadertjes en de kunstwerken ontstaat, dit 'anders kijken' gericht zou kunnen ondersteunen. Ik houd erg van kijken naar kunst en heb altijd het gevoel dat het iets bij mij losmaakt. Maar de werking hiervan heb ik tot nu toe altijd beschouwd als een persoonlijke zaak. Laat staan dat ik beelden had bij hoe je dat zou kunnen instrumenteren en actief een plek zou kunnen geven in een organisatie. Door de kijkkadertjes, en het systematische onderzoek dat er nu ligt, kreeg ik daar ineens beelden bij. Ik kreeg zin om het zelf ook eens te proberen en er meer over te leren.

2. De werking van kunst bij het verder brengen van je vernieuwingsinitiatief

In de praktijk hebben we beide de ervaring dat kunst 'iets' teweeg kan brengen. We merkten het ook bij de proloogbijeenkomst waarin we experimenteerden met kunstwerken om onze blik te openen. Aan de hand van onze ervaringen tijdens deze workshop beschrijven we de werking die kunst kan hebben bij het werken aan vernieuwing in organisaties. We doen dit door telkens een situatie te beschrijven die zich voordeed tijdens de proloogbijeenkomst en die daarna betekenis te geven met behulp van literatuur. Op deze manier komen drie werkzame elementen aan bod. Een uitvoerige beschrijving van de opbouw van de proloogbijeenkomst is te vinden in het kader op bladzijde 7 en 8.

2.1 Kunst helpt werelden verbinden

Aan het eind van de proloogbijeenkomst reflecteert één van de aanwezigen op zijn ervaring: "Als kunstenaar kijk ik normaal heel technisch naar een werk. Ik zag dat jullie dat allemaal heel anders deden. Dat vond ik leerzaam."

Op de proloogbijeenkomst waren kunstenaars en organisatieadviseurs aanwezig, studenten en mensen werkzaam in een corporate organisatie. Kortom, mensen met heel uiteenlopende achtergronden, leefwerelden en expertise. De kunstwerken vulden een rol in het verbinden van de verschillende werelden. Ze vulden de rol van *boundary object* die de verschillende aanwezigen samen

in één gesprek bracht. Normaalgezien zitten er onzichtbare en zichtbare grenzen tussen de verschillende werelden; deze mensen zouden elkaar niet zo snel tegenkomen, ieder werkt in de eigen context. Terwijl ze misschien wel iets van elkaar te leren hebben. Want er zit veel leerpotentieel op deze grenzen tussen mensen. Anders gezegd, als het lukt om deze grenzen te overbruggen wordt leren mogelijk (Bakker & Akkerman, 2016). Voorbeelden van leermechanismen die kunnen ontstaan als het lukt grenzen te overbruggen zijn reflectie en transformatie. Juist mensen die werkzaam zijn op andere terreinen, vanuit ander vakmanschap en samen met andere collega's, in andere *praktijken*, kunnen elkaar verrijken (Wenger, 2000). Voor het oplossen van weerbarstige vraagstukken is dit type leren noodzakelijk.

2.2 Kunst maakt het mogelijk verschillen tussen jou en de ander te ontdekken en tot nieuwe perspectieven te komen

Staan bij het schilderij met de groep mensen, vertellen we aan elkaar wat we zien. De één vertelt dat zij een van de afgebeelde figuren sterk en aansprekend vindt. Een ander is daar verrast over, want juist die ene figuur vond zij bozig overkomen en zou ze liever niet bij in de buurt zijn. We wisselen hierover uit en verkennen elkaars beeld. Het kunstwerk is een stille aanwezige in het gesprek. We hoéven niets te vinden over de afgebeelde figuren, er hangt ook niets van af. We hebben het in alle vrijheid over de gedachten die het kunstwerk bij ieder oproept en hoe interessant het is dat die zo verschillen van elkaar.

Pas als je kunt zien hoe je van elkaar verschilt, en die verschillen op een bepaalde manier weet te waarderen, kun je beter gebruik maken van wat ieder te bieden heeft. Die verschillen kun je ontdekken door te luisteren naar elkaar. Door een dialoog te hebben en oprecht belangstellend te zijn naar de opvattingen van de ander. Juist door verschillende perspectieven te onderzoeken, ontstaan er nieuwe inzichten en kennis binnen het team (Derksen, 2021). Kunst lijkt het vermogen te hebben om een dergelijke ontmoeting, waarin mensen vanuit nieuwsgierigheid met elkaar in gesprek komen en iets nieuws van de ander ontdekken, mogelijk te maken. Scharmer (2009) noemt ontmoeting waarin dat lukt, generatief. Generatief duidt erop dat er iets nieuws kan ontstaan. Je bent niet enkel bezig met luisteren naar wat je al wist en al kende, maar je luistert naar elkaar op een open manier zodat er nieuwe betekenis kan ontstaan. Het opnieuw betekenis geven aan een vraagstuk waar je mee te maken hebt, het op een andere manier hiernaar kunnen kijken, is een belangrijk principe voor kennisontwikkeling bij innovatie (Verdonschot, 2009).

2.3. De verbinding met anderen en de nieuwe perspectieven dragen bij aan vernieuwende oplossingen

We staan met ons vieren te kijken naar een kunstwerk. We beschrijven wat we zien: "Een groep mensen. De achtergrond is rood. De omtrek van de figuren bestaat uit zwarte lijnen." En delen onze gedachten erbij: - "Het lijkt of ze vertrekken." - "Net of ze iets achterlaten en op weg zijn naar een volgend hoofdstuk." Iemand noemt het woord 'tussenruimte'. Het lijkt alsof

deze mensen bijeen zijn in een bepaalde tussenruimte. Vertrekkend van het één en toegaand naar het volgende. Ze zijn vastgelegd en wij kijken nu naar hen. Waar zouden ze naartoe gaan? Wat laten ze achter? Het prikkelt onze nieuwsgierigheid. En later bij het uitwerken van de plannen komt het woord tussenruimte ook bij iemand terug. Een ander is geraakt door de hoeveelheid verhalen die schuilgaan achter mensen. Zij besluit om in haar komende project meer ruimte te maken voor het opsporen van deze verhalen, en voor het nieuwsgierig maken van anderen naar deze verhalen.

Alle aanwezigen op de proloogbijeenkomst hebben een eigen praktijkvraagstuk meegebracht. De één is bezig met een vernieuwing in het ziekenhuis op het vlak van interprofessioneel samenwerken. Een ander is als student betrokken bij een project om afvalstromen op de universiteit duurzamer te verwerken. We zijn benieuwd of het kijken naar kunst kan bijdragen aan het vinden van nieuwe oplossingen bij het werken aan deze initiatieven. Wat we op onze bijeenkomst al kunnen merken is dat de kunstwerken bij diverse mensen leiden tot nieuwe ideeën in relatie met hun vraagstuk. Dit sluit aan bij de gedachtegang van Eric Koenen. Koenen legt in zijn werk (2007) expliciet de link tussen kijken naar kunst en het vinden van nieuwe oplossingen. Hij stelt dat kijken naar kunst beelden oproept en associaties teweegbrengt. Anders gezegd, kunst is niet alleen een *uiting* van creativiteit, maar ook een bron van creativiteit. Koenen noemt het een middel om nieuwe gedachten op te roepen, verbindingen te leggen die er niet waren en dat kijken naar kunst oplossingen kan aandragen voor lastige problemen of dilemma's.

Een proloogbijeenkomst om 'Kunst als taal' te verkennen

De proloogbijeenkomst vond plaats op 1 december 2023. We noemden het 'proloog' omdat het een ontmoeting was die we een jaar vóór het 4e FCE-festival organiseerden. Met de bedoeling om het onderwerp 'kunst als taal om innovatie-initiatieven verder te brengen' te verkennen. En om erachter te komen of er belangstelling voor dit onderwerp is bij onze vakgenoten. We gaan met een vorm van art-based learning experimenteren om te kijken of het lukt om met behulp van kunstwerken nieuwe perspectieven te ontwikkelen op onze innovatie-vraagstukken.

Wie zijn er bij?

We nodigden mensen uit die werken aan een eigen innovatie-initiatief in hun organisatie. In totaal zijn 13 mensen aanwezig: twee kunstenaars, drie studenten (psychologie, onderwijskunde en nieuwe media) en acht mensen werkzaam in verschillende organisaties (zorg, detailhandel, consultancy, onderwijs). Vragen die leven bij hen zijn bijvoorbeeld:

- Hoe kunnen we kennis behouden in onze organisatie terwijl het verloop groot is?
- In ons ziekenhuis doen we veel om interprofessioneel samen te werken. Hoe bouwen we dit uit zonder de sprankeling kwijt te raken?
- Hoe kan ik een nieuwe leergang opzetten voor mensen die willen leren meer strategisch HRD te doen in hun organisatie?

Hoe gingen we te werk?

In de ruimte hangen verschillende geselecteerde kunstwerken. Na een korte kennismaking en introductie kozen alle aanwezigen een kunstwerk uit. Er ontstonden groepjes van 3 of 4 mensen bij de kunstwerken en die groepjes gingen in gesprek. Dat gesprek vond plaats met behulp van het kijkkader dat door Anneli in haar eerdere onderzoek (Hofhuis, 2023) ontwikkeld is. De kijkkadertjes zijn gebaseerd op principes vanuit visueel denken (Yenawine, 2013) en art-

Het gebruikte kijkkader

based learning (Lutters, 2020).

Elk kadertje heeft vier kanten:

1. Kijk; 2. Denk; 3. Ik; 4. Wij. Bij elke kant van het kadertje staat een vraag. Elk groepje beantwoordde die vier vragen al kijkend naar het kunstwerk. Daarna koos ieder een nieuw kunstwerk uit en ontstond een nieuw groepje. Deze gesprekken vormden het startpunt om aan een eigen plan te werken om verder te komen met het vraagstuk.

In gesprek over de eigen vraag aan de hand van de kunstwerken

Hoe pakte het uit?

Het was erg leuk om te doen: iedereen was geconcentreerd en actief in gesprek. Je hoorde mensen praten en ook soms lachen. Reacties die we terughoorde waren bijvoorbeeld:

- “Wat leuk om langer naar een kunstwerk te kijken. Normaal kijk je maar kort. Nu kreeg ik echt een relatie met het kunstwerk. En ik kwam op nieuwe gedachten over mijn vraag.”
- “Ik houd normaal vooral van woorden. Geen dure woorden maar goedgekozen woorden. Vandaag heb ik ervaren dat je met beelden een shortcut kunt nemen naar de goede taal; taal die de vraag verder brengt.”
- “Interessant hoe kunst een nieuw perspectief kan bieden.”

In de plannen die na de kunstwerkgesprekken gepresenteerd werden zagen we heel veel plaatjes terug van de kunstwerken. En hoorden we woorden terug die in het kijken naar de werken ontstaan waren.

Bespreken van de plannen die ieder maakte

Beschrijving van de aanpak van de proloogbijeenkomst

Suzanne: Ik doe onderzoek naar hoe vernieuwing in de dagelijkse praktijk tot stand komt. We zien dat op de plekken waar het lukt om tot doorbraken te komen, mensen anders zijn gaan kijken naar de dagelijkse werkelijkheid. Ik ben benieuwd of kunst dat 'anders kijken' gericht zou kunnen stimuleren.

3. Verder experimenteren met methodes om gestuurd naar kunst te kijken

De aanpak waarmee we hebben gewerkt tijdens de proloogbijeenkomst is gebaseerd op enkele eerder ontwikkelde methodes die gemaakt zijn om gestuurd naar kunst te kijken; Visual Thinking, Art Based Learning en Art Based Research. Hieronder komen ze aan bod. Deze methodes vormen ook de basis voor enkele experimenten die we de komende periode gaan doen, om meer te leren over de mogelijkheden van het werken met kunst om lastige vraagstukken in organisaties een stap verder te brengen.

3.1 Visual Thinking als basis voor de kijkkaders

De kijkkadertjes die we hebben gebruikt om naar de kunstwerken te kijken hebben vier kanten. Aan elke kant staat een vraag. Dit is geïnspireerd op de Visual Thinking-methode, die in het MOMA in New York door Yenawine (2013) is ontwikkeld. Eén van de terugkerende elementen van deze methode is "SEE-THINK-ME-WE" (in ons kijkkader Kijk, Denk, Ik en Wij, zie afbeelding blz 7). De vier vragen op het kijkkader zijn hier aan gekoppeld. Deze vragen kunnen het delen van eigen gedachten bij een kunstwerk stimuleren, net als het delen van opvattingen over de wereld die een kunstwerk oproept. Als groep geef je betekenis met elkaar aan een beeld, je luistert naar elkaar en bouwt op elkaar voort. Dat maakt het kijken volgens Hogenbosch (2022) spannend, telkens ontdek je met elkaar nieuwe aspecten en ontstaan er andere interpretaties. Zo leer je van elkaars standpunten en onthoud je goed wat je hebt gezien. Ook kan het

volgens de nieuwsgierigheid aanwakkeren en mensen motiveren om samen verder te kijken, je verbeelding te laten spreken en je eigen verhaal te vormen (Hogenbosch, 2022). De komende periode gaan we verder experimenteren met de werking van deze kijkkaders tijdens een bijeenkomst in een zorginstelling. Zij hebben te maken met grote vraagstukken waarvoor een oplossing niet eenduidig is en niet voor de hand ligt. Denk aan het personeelstekorten en een toenemende zorgvraag. We gaan uitproberen of we door te werken met kunst tot nieuwe perspectieven kunnen komen.

3.2. Art Based Learning als manier om een ander soort gesprek uit te nodigen

Met elkaar in gesprek gaan over kunst kan ertoe leiden dat nieuwe onderwerpen naar voren komen. Onderwerpen waarvan men zich eerder niet van het belang bewust was (Lutters, 2020). Het kan zelfs antwoorden geven op existentiële vragen volgens Lutters (2020). Lutters heeft de methode Art Based Learning ontwikkeld, een manier om het creatieve denken te stimuleren door 'in dialoog te gaan met kunstwerken'. Eén van de onderdelen van deze methode is het vertellen van je eigen verhaal. De gedachte is dat het hier niet gaat om een objectief waar verhaal, of om het navertellen van feiten, maar dat op basis van de beleving van het kunstwerk nieuwe gedachten en woorden ontstaan. Juist deze authentieke en eigen beleving zou kunnen leiden tot een nieuw soort gesprek, een generatief gesprek. We zijn benieuwd naar de werking hiervan en gaan hier mee experimenteren tijdens een bijeenkomst met collega's die werken bij een zorginstelling.

3.3. Art Based Research om de impact van deze workshops te onderzoeken

Volgens Leavy (2009) kunnen de *kunsten* worden ingezet in elke fase van het praktijkonderzoeksproces; hij noemt dit Art Based Research. Per onderzoek verschilt het volgens hem welke kunstzinnige elementen, wanneer worden ingezet. De komende tijd experimenteren we naast de bijeenkomst in de zorginstelling ook met een tekenworkshop. Tijdens de tekenworkshop gaat een groep deelnemers uit verschillende organisaties onder begeleiding van een kunstenaar aan de slag. We zijn benieuwd of dit eraan kan bijdragen dat de deelnemers anders gaan waarnemen en op nieuwe gedachten komen. Beide bijeenkomsten zijn onderdeel van een praktijkonderzoek waarbij we nog meer te weten willen komen over de werking van kunst als taal. De bevindingen hiervan kun je horen tijdens het FCE-festival.

Nieuwsgierig geworden?

Kom naar het **FCE-festival op 8 november** aanstaande! Hierin stap je zelf in de open onderzoekskeuken. Je gaat op deze dag zelf ervaren hoe kunst als taal kan werken. Je maakt kennis met praktische tools en daarnaast leer je meer over de bevindingen uit het onderzoek dat we de komende periode doen naar de mogelijkheden om kunst in te zetten bij innovatie-initiatieven.

[Meer informatie](#)

Literatuurverwijzingen

- Bakker, A., & Akkerman, S. (2016). Het leerpotentieel van grenzen: een theoretische basis. In A. Bakker, I. Zitter, S. Beusaert, & E. De Bruijn (Reds.), *Tussen opleiding en beroepspraktijk: het potentieel van boundary crossing* (pp. 9–26). Koninklijke van Gorcum.
- Derksen, K. (2021). *Goed team werk: hoe teams beter kunnen presteren en floreren*. Boom.
- Hofhuis, A. (2023). *Kunst als boundary object ter bevordering van samenwerking in nieuwe ontwikkelteams op Montessori College Arnhem* (Publicatienr VBS:2:151582) [Masterthesis Aeres Hogeschool], HBO kennisbank.
- Hogenbosch, F. (2021). *Basisplan Publieksbegeleiding, Welkom in Museum Arnhem*, Museum Arnhem.
- Koenen, E. (2012). Iets boven woorden brengen: in gesprek met Bart van Rosmalen. *Tvoo (Tijdschrift voor Ontwikkeling in Organisaties)*, 2012 (03).
- Koenen, E. (2007). *De Kunst van leiderschap in tijden van verandering, een managementprentenboek*. Boom.
- Lutters, J. (2020). *Art Based learning. Handboek creatief opleiden*. Coutinho.
- Leavy, P. (2009). *Method meets art: Arts-based research practice*. New York: The Guilford Press.
- Scharmer, O.C. (2009). *Theory U: Learning From the Future as It Emerges*. Beffett-Koehler.
- Verdonschot, S. G. M. (2009). *Learning to innovate: A series of studies to explore and enable learning in innovation practices*. Doctoral dissertation, University of Twente: Enschede.
- Wenger, E. (2000). *Communities of practice and social learning systems*. *Organization*, 7(2), 225–246.
- Yenawine, P. (2013). *Visual Thinking Strategies: Using Art to Deepen Learning Across School Disciplines*. Harvard Educational Press.

Over de auteurs

Annebel Hofhuis is docent kunstvakken en onderwijsinnovator op het Montessori College Arnhem. In 2023 studeerde zij af met haar thesis; 'Kunst als boundary object ter bevordering van samenwerking in nieuwe ontwikkelteams op Montessori College Arnhem' aan de MLI Aeres Wageningen. In 2024 is ze, in navolging op de thesis en lineair aan het opzetten van de onderzoeksactiviteiten voor het FCE-festival, haar eigen bedrijf kunstalskader gestart.

Suzanne Verdonshot is onderzoeker en adviseur bij Kessels & Smit, *The Learning Company*. Zij doet sinds 2003 onderzoek naar manieren om innovatie in de dagelijkse praktijk vorm te geven. In 2009 promoveerde zij op het onderzoek 'Learning to innovate'. Op dit moment onderzoekt ze wat mogelijkheden zijn om kleine innovaties uit te bouwen tot een grootschalige beweging met behoud van de sprankeling van mensen.

Annebel: Kunst heeft het vermogen je hart en je hoofd te openen. Over deze werking wil ik nog meer leren de komende periode in de aanloop naar het volgende FCE-festival.